

Mehmet Kaplan

TANEL DEMİREL

Mehmet Kaplan (1915-1986) Sivrihisar'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Eski ve yeni Türk edebiyatı üzerine önemli inceleme ve araştırma eserlerine imza attı. Akademik nitelikli eserlerinin yanında, toplumsal ve siyasal meselelerle ilgili görüşlerini de denemeler yoluyla ifade etmeye çalıştı. Mehmet Kaplan, klasik Cumhuriyetçi modernleşme paradigmasının esaslarını reddetmeden onu yerel ve geleneksel değerlerle uyumlu bir hale getirmeye çalışan, muhafazakâr modernleşme olarak da nitelendirebileceğimiz fikri geleneğin önde gelen isimlerinden birisi oldu.

Mehmet Kaplan'ın "yeni milliyetçi-

lik" adını verdiği anlayışa damgasını vuran temel faktör, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında şekillenen ve İslâm öncesi Türklüğü öne çıkaran milliyetçilik anlayışının özüne dokunmadan, onu Osmanlı-İslâm geçmişiyle bağdaştırma çabasıdır. Türklüğün İslâmiyet'e inkâr edilemez katkıları olduğunu kabul eden ancak, "İslâm dini olmasaydı sadece şamanlık ve göçebe âdetine göre yaşayan Türkler bu kadar yüksek, sağlam ve ince bir medeniyet kuramazlardı" (Kaplan, 1992: 173) diyen Kaplan, "bin yıllık Türk-İslâm medeniyetinin mahsulü" olan Osmanlıyı tanımadan Türk kimliğinin anlaşılamayacağı kanaatinde (Kaplan, 1992: 267-8). Kaplan'a göre, "kâinat ve hayat görüşümüz, ahlak telâkımız, içtimai teşkilâtımız, mimarimiz, resmimiz, musikimiz, edebiyatımız, örf ve âdetlerimiz, hülâsa teferruatına varıncaya kadar bütün varlığımız, asırlarca İslâmiyetle yoğrulmuştur." (Kaplan, 1997: 68).

Ziya Gökalp çizgisini takip ederek, İslâm-Osmanlı kültürünün Türk medeniyetine yaptığı katkıyı öne çıkaran yeni milliyetçilik anlayışı, maziye can-

tesinin varlığından bahsetmeye başladılar. Onlara göre, Türklük hâlâ mevcuttu ve bunun en önemli ispatı da kendini koruyabilmiş Türkçe idi. Özellikle yöneticiler ve entelektüeller tarafından ortaya konan kimlik bunalımı ve yeni bir "biz", yeni bir sosyo-politik kimlik tarifi ihtiyacı, dilin başrol oynadığı kültürel formülasyonlarla karşılanmaya çalışılıyordu. İT iktidarı döneminde Türkçe'nin sadeleşmesi ve İmparatorluk'un resmî yazışmalarında, eğitimde ve ekonomik alanda kullanımı yolunda önemli adımlar atılmıştı.

Bu döneme kadar milliyetçilik ve halkçılık, farklı çeşitlemeleriyle ses bulmasına

landırmayı, geriye dönüşü düşünmez. "Osmanlı tarihine tarih olarak değer veririm. Fakat padişahlık ve hilafet müesseselerinin geri gelmesini asla istemem. Fes, eski yazı, peçenin de hortlamasını iyi karşılamam" diyen Kaplan (1992: 198) Batılılaşmanın zorunluluğunu öne çıkarır ve kendisini Batılılaşma sürecini reddeden akımlardan ayırmak ister. Kaplan'a göre, milletler sürekli değişen şartlara uyum göstermek zorundadırlar. Hiçbir şey değişmeden kalmaz (Kaplan, 1996: 143). Önemli olan milletlerin hayatında devam eden unsurlarla değişen unsurları birbirinden ayırt edebilmektir. Yoksa bir daha geri gelmeyecek şeylere üzülme beyhudedir (Kaplan, 1992: 17).

Türkler için Batılılaşma meselesi bir "ölüm kalım" meselesi hüviyetindedir. Batılılaşmayı reddeden bir milliyetçi "eğer böyle birisi varsa, gerçekten 'geri' denilmeye layıktır" (Kaplan, 1992: 23). Bu bağlamda Cumhuriyet'in kuruluşu, Batılılaşma serüveninde olumlu bir aşamadır. Çünkü ancak Cumhuriyet'le birlikte çağın gerektirdiği milli devletin temelleri atılmıştır.

Mehmet Kaplan'ın milliyetçilik anlayışında devletin merkezi ve kutsal bir yeri vardır. "Türkçede 'devletsiz' kelimesi, 'bedbaht' manasına gelir." diye yazar.

Hatta Kaplan, Atatürk'ün "Türkün kolektif gayrişuurunda yaşayan bir 'archetype'in yeni şartlarda bir incarnation'u" olduğundan söz eder (Kaplan 1992: 179). Ancak bu, Cumhuriyet'in ilk nesline hâkim olan Batılılaş-

rağmen, yine de gelenekselleşmiş devlet geleneği, yönetim anlayışı ve dini paradigma, hatırı sayılır bir direnç göstermekteydi. Özellikle son dönemlerde artan ideolojik mücadeleler, tarafların dil konusundaki tartışmalarına neredeyse bire bir yansımaktaydı.

1923'te Cumhuriyet'in ilanı ve Mustafa Kemal iktidarının sağlanmasıyla, radikal bir sekülerleşme ve uluslaşma projesi başladı. Osmanlı'nın son dönemlerindeki politik ve kültürel milliyetçiliğin tedirgin tavrından eser kalmamıştı. Söylem düzeyinde Batılılaşma ve eylem düzeyinde ulus inşası birbirine paralel giden iki süreçti.

Politik söylemin millet kurgusuna denk düşmeyen bir sosyal gerçekliğin varlığı ise Cumhuriyet'in idarecilerini pozitivist bir anlayışla yürütülen "toplum mühendisliği"ne götürüyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında millî kültür ile millî kimlik arasındaki ilişkiye, damgasını vuran dindi. Özellikle 1923-1924 Nüfus Mübadelesi sırasında, Girit ve kuzeybatı Yunanistan'dan Türkçe bilmeyen Müslümanlar Türkiye'ye getirilirken, Karaman civarında yaşayan ve anadili Türkçe olan Hristiyanlar, bütün itirazlarına rağmen Rum kökenli sayılarak gönderilmişti. Aynı şekilde, Türkçe konuşan Hristiyan

780

Modern Türkiye'de Siyasi

Düşünce, 4, Milliyetçilik

ed. Ahmet İnce

(İst: İletişim, 2002)

781

ma anlayışını eleştiriden masun kılmaz. Kaplan'a göre Batılılaşma, "garbı bir maymun gibi taklit etmeyi değil, anlamayı, ondan kendi inkişafına yarayacak unsurları seçmeyi ve kendi bünyesinde eritmeyi esas tutar. [...] sadece bir dünya müstehliki değil, aynı zamanda medeniyet âlemine yeni kıymetler ilave eden yaratıcı bir varlık olmak ister" (Kaplan, 1997: 43). Bunun yolu ise Batı'nın esasını oluşturan ilim, teknik, hürriyet ve demokrasiyi geleneksel ve manevi değerleri bir kenara atmadan öne çıkarmaktan, kendi tarihî, coğrafi ve kültürel değerlerimizle bunların bir sentezini yapmaktan geçer (Kaplan 1997: 32-3). Yoksa, milliyetçilik "asla bir 'narsizm' ayna karşısına geçerek kendisine hayran olmak değildir. O bir 'benlik şuuru,' 'kendine güvenme duygusu,' 'yeni şeyler yaratma' iştiahi ve iradesidir" (Kaplan, 1977: 11).

Yeni milliyetçilik, coğrafi, tarihî ve içtimai bir varlık olan milleti yok sayan ve onun yerine soyut bir insan kavramını öne çıkaran "insaniyetçilik" akımından da farklıdır. Millet tarihî bir gerçekliktir, "uydurma değil, hakiki

bir varlıktır" (Kaplan 1997: 103). Eğer bir "insaniyetçilik" ideali varsa bu millet kavramını reddederek değil, milletlerin hürriyet, istiklal ve şahsiyetlerin muhafaza ederek dostça yaşamalarıyla gerçekleşebilir. Bu meyanda Kaplan, "milliyetçilik pratik insaniyetçiliktir. Kendi milletini yükseltmeyen insanlığı nasıl yükseltebilir?" (Kaplan 1997: 38) der.

Yeni milliyetçilik Turancılığa ve yayılmacılığa da karşıdır, başka milletlere düşmanlık manasını taşımaz. Kaplan Turancılık düşüncesini ütopyik olarak nitelendirir (Kaplan, 1992: 135; Kaplan, 1997: 38). Daha da önemlisi, bir milleti millet yapan değerlerin ortaya çıkışında coğrafyanın rolünü göz ardı ettiklerini düşünür. Namık Kemal ve Ziya Gökalp'in milliyetçilik kavramlaşmalarını da bu yönden eksik bulur. Yahya Kemal ve özellikle Remzi Oğuz Arık'ın Anadolu'yu öne çıkaran anlayışına sıcak bakar ve coğrafi faktörlerin "bizim tarihî ve içtimai hayatımızı izah ettikleri gibi, arzettikleri imkânlar ve imkânsızlıklarla bugünkü ve yarınki hayatımızı da tayin" ettiğini vurgular (Kaplan, 1997: 63). Hatta,

Gagavuz Türkleri'nin ülkeye göç istediği de reddedilmiştir. Dinin bu belirleyiciliğinin arkasında Osmanlı geleneği ve İslâm birliği içinde "Hıristiyan işgalciler"e karşı yürütülen Kurtuluş Savaşı vardır.

Kısa zamanda, II. Meşrutiyet dönemindeki reformcuların geleneğinden gelen Cumhuriyet seçkinleri, sekülerleşme konusunda daha radikal bir yol izlemeye başladılar ve ılımlı bir politika izlenmesini öneren muhalefeti sert yöntemlerle susturdular. Özellikle hilafetin kaldırılması ile doruğa ulaşan sekülerleşme politikası, Ahmet Yıldız'ın deyişiyle, dinin siyasal ve kamusal alandaki görünürlüğünü silerek,

"onu vicdanlara ve mabedlere sıkıştırmıştı" (2001: 296).

Bu sekülerleşme dalgasının ortasında, ortak ulusal kültürü oluşturan nitelikler arasında dil öne çıkıyor ve Türk etnik kökenine yapılan vurgu artıyordu. Dolayısıyla, inkılaplar serisinde en büyük önem atfedilenlerden biri de alfabe değişikliği ve dil devrimiydi. Mango'nun deyişiyle bu politikalar, yeni bir kültür oluşturulması projesi içinde hayati öneme sahip bir "dil mühendisliği" halini alacaktı (1999: 494).

1921 Anayasası Türkçe'yi devletin resmi dili olarak benimsemişti. Türkçe, dil olarak, ulusun sosyo-kültürel içeriğinin

Kaplan coğrafyayı o kadar öne çıkarır ki, 1071'i "millî tarihin başlangıcı" olarak görür (Kaplan 1997: 40).

Kaplan'ın milliyetçilik anlayışı, "kavmi milliyetçiliğe" de karşıdır. Türk geleneğinde ırkçılık yoktur. Türkler kavmi milliyetçilik davasına yabancı kalmışlar ancak diğerlerinin zorlamasıyla bu yola girmişlerdir (Kaplan, 1992: 17). Kaplan'a göre "safkan ırk" söz konusu değildir. Ancak "Bir kavim, muayyen bir coğrafya üzerinde asırlar boyunca yaşar; oranın iklimi ve orada bulunduğu insanlarla, kaynaşır, halühamur olur. Bundan bir terkip doğar" ve bu terkip "tarihî veya içtimai ırk" olarak nitelendirilebilir. Müsbet bir milliyetçilik bu manada ırkı inkâr etmez (Kaplan, 1997: 243). Dolayısıyla çeşitli "içtimai ırk"ların varlığından söz etmek yanlış olmaz. Her millî devlet bu anlamda hâkim bir içtimai ırka dayanır. Ancak bu, o sınırlar dahilinde başka içtimai ırkların varolmadığı anlamına gelmez. Kaplan, "bir vatandaşın Kürt, Laz, Rum, Ermeni, Yahudi olması beni asla rahatsız etmez. Fakat o vatandaş, kürtçülük, lazçılık, rumculuk, ermenicilik, yahudilik

etmeye kalkarsa, yani Türkiye'yi bölme gayesi güden hareketlere girişirse ona karşı kayıtsız kalamam" der (Kaplan, 1992: 104).

Kaplan'a göre "bir milletten olmak tabii bir hadise" iken, "milliyetçi olmak kültür, şuur ve irade meselesidir." Her insan bir millete mensup olarak doğar fakat sırf bu nedenle milliyetçi olarak nitelendirilemez. Milliyetçi olmak için "milletinin tarihini, coğrafyasını tanımak, sevmek ve millet uğrunda çalışmak icap eder" (Kaplan, 1997: 36). Kaplan Türkiye'de kendisine milliyetçi diyen birçok insanın bu niteliklerden mahrum, "şöhret, mevki ve para kazanmak" arzusunda olan "çığırtkanlar" dan ibaret olduğunu tespiti yapar (Kaplan, 1997: 36). Ona göre milliyetçilik sadece düşman karşısında yiğitlik göstermekten ibaret değildir; tıpkı sadece "maneviyat" ve "mukaddesattan" ibaret olmadığı gibi (Kaplan 1992: 199). Milliyetçi "millî olan her şeye karşı daima hassas bulunan, onu bilen ve koruyan insandır" (Kaplan, 1992: 274).

Türk milliyetçileri siyasî hayattaki ağırlıklarına rağmen henüz, sanat ve

belirlenmesinde asli unsur haline getirilmişti. Bu, hem Kürtler gibi, aynı dinden fakat farklı etnik kökenden olup başka anadili konuşan azınlıkların, hem de Rumca ve Ermenice konuşan dini azınlıkların, asimilasyonunu ya da dışlanmasını içeren politikaların da dayanağı oluyordu. Türkçe konuşmanın, Türk olmanın bir gereği olduğu, Türkçe konuşmayanın Türk milletinin içinde yeri olmadığı düşüncesi, dilin milliyetçi ideoloji içindeki yerini açıkça gösterir (Yegen, 1999: 177; Turan, 1998: 19). Türkçe konuşmadan, düşüncelerin Türk olamayacağı düşüncelerin Türk olmaması halinde de bir Türk

milleti ve kültüründen bahsedilemeyeceği sıkça vurgulanıyordu. Özellikle Yahudilere karşı başlatılan "Vatandaş! Türkçe konuş!" kampanyalarının şiddeti, zaman zaman yerel yönetimlerin Türkçe'den başka bir dil konuşanlara para cezası uygulamasına ya da bu kişilere yapılan fiziki saldırılara kadar varabiliyordu. Türk milletinin ülkesinde Türkçe konuşmanın "doğal" olduğu fikri, hem değişik uygulamalarla hem de söylemsel olarak yeniden üretildikçe, ülkede ne tür bir kültürel kimliğin "doğal" karşılandığı ve kabul edilir olduğu da netlik kazanıyordu.

Dil ile ilgili yasal düzenlemelerin yanın-

edebiyat safhasında dikkate şayan eserler vücuda getirememişlerdir. Bunda "din ve milliyetçiliğin eski şekillerine bağlı kalışın büyük tesiri vardır" (Kaplan, 1997: 32). Bu eksikliğin giderilmesi ve milli değerleri hamasetten uzak evrensel ölçülerde yansıtan sanat ve edebiyat eserlerinin yaygınlaşması ancak teşkilatlı bir "kültür milliyetçiliği" seferberliği ile mümkün olacaktır (Kaplan 1992: 274).

Mehmet Kaplan'ın milliyetçilik kavramlaştırmasının dikkate değer bir diğer özelliği hürriyet, demokrasi ve ferdiyetçilik gibi liberal temalara yapılan vurgudur. Demokratik rejimi Batılılaşma stratejisinin olmazsa olmaz ayağı olarak gören Kaplan'ın bu vurgusunun istisnailiği, dönemin diğer yazarları göz önüne alındığında daha da anlamlı hale gelir. Kaplan "en korkunç Batıl itikat şüphesiz, yanlış fikre karşı cebir ve kuvveti harekete geçirmektir" (Kaplan 1997: 130), "hürriyetin hududu başkalarının hürriyetidir" (Kaplan 1992: 42) diyebilen bir milliyetçidir. Keza, Kaplan, bireyi millet içinde eritmeyi arzulayan -ve bir örneğini Ziya Gökalp'te bulabileceğimiz- anlayışa

"ferdiyeti kuvvetli olmayan bir kimse milletine de faydalı olamaz" diyerek karşı çıkar (Kaplan, 1997: 38). Ve nihayet Türkiye'de Türklerin dışında kimsenin olmadığı iddia edilen bir dönemde farklı etnik grupların varlığından, Türk milliyetçisi olarak rahatsızlık duymadığını açıklaması kolayca geçiştirilemez. Bu liberal tutum alıştır ki, Mehmet Kaplan'ı dönemin diğer etkili milliyetçi yazarlarından -örneğin Dündar Taşer ve Nurettin Topçu- farklı bir kategoriye koymamızı gerektirir.

Ancak liberal (veya Batı tipi) milliyetçilik ile etnik (Doğu tipi) milliyetçilik ayırımı anlamlı olmadığını iddia edenleri (Vincent, 1997, Anderson, 2001) desteklercesine, Kaplan'da da bu söylemle bağdaştırılması kolay olmayan dışlayıcılık, otoriterlik, şovenizm gibi milliyetçiliğin diğer veçhelerini görebilmek mümkündür. Örneğin Kaplan, Türklerin en belirgin özelliklerinden birinin "dünyaya hâkim olma iradesi" (Kaplan, 1977: 7) olduğunu, Türk milletinin zaafının "kadınlaşmış birçok kavimlerde olduğu gibi" kahramanlık duygusu eksikliğinde yatmadığını da yazabilen birisidir (Kap-

da, 1928'de, aylarca süren tartışmalardan sonra yeni alfabe ilan edildi. Ulusal bir seferberlik başlatılarak *Millet Mehtepeleri* kuruldu ve nüfusun yeni alfabe ve okuma-yazmaya olabildiğince çabuk bir şekilde itibak etmesine çalışıldı. Bu seferberlik sadece yeni yazının öğrenilmesi işine yaradı, aynı zamanda ulus çapında bir hareketlilik ve ortaklık hissi yaratarak, halkın kendisi için yeni olan ulusal kimliği benimsemesi yolunda da önemli bir adım atılmış oldu. Yeni alfabenin, çoğu Latince'den alınmış olsa da, kendine özgü harfleri ve fonetigi ile, Türk ruhunu en doğru şekilde yansıtaçağı, böylece özgün Türk kül-

türünün tercümanı olacağı ve okuma-yazma kolaylığı sağlayarak, ulusal kültürün hızla gelişebileceği düşünülüyordu.

Eğitimin yaygınlaştırılması, sözel düzeyde farklı ağızlar varolmaya devam etse de, yazılı olarak, standart ve homojen bir ulusal dil oluşturulmasına katkı sağladı. Ordu, askere alınanlara okuma-yazma öğreterek, bu eğitim sürecinde de başat bir rol oynadı.

Dilin içeriği üzerine en hararetli tartışmalar Türkçeleşme ve sadeleşme konusunda yaşanmaktaydı. Dil kongreleri ve Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarıyla, dil yabancı unsurlardan arındırılmaya ve Öz-

lan, 1992: 122). Kaplan, "pis bir devlet daireesi kadar bana hüzün veren bir yer yoktur" diyerek "devlet" kavramına verdiği mistik önemi anlatmak isterken (Kaplan, 1992: 68), her millet gibi Anadolu Türklerinin de yerli yabancı bazı kavimlerle karışmış olduğunu ancak bunun "hiçbir zaman asıl hamuru bozacak" mahiyette olmadığını belirterek değişim rağmen aynı kalan değişmez öz söylemini tekrarlar (Kaplan, 1997: 42).

Hülâsa, Kaplan'ın milliyetçilik anlayışı, resmî veya Atatürk milliyetçiliği denilen milliyetçilik anlayışından sadece Türklük tanımlanırken Osmanlı ve İslâm'a yapılan vurgu ile bir nebze farklılaşır. Hatta, yukarıda belirtildiği gibi, bazı yönlerden resmî akıma nazaran daha özgürlüklü renkler taşır. Kaplan'ın gayesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerini oluşturan milliyetçilik anlayışını reddetmek değil onu değişen şartlara paralel olarak yeniden yorumlamaktır. Cumhuriyetçi milliyetçiliğin Osmanlı-İslâm geçmişinden kopma çabasını -ki Kaplan bu olguyu tarihî şartların sakınılması kolay olmayan bir neticesi olarak görür-

düzelterek yeni bir sentezi amaçlayan Kaplan'ı bir restorasyoncu olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Kısaca, Kaplan, Cumhuriyetçi paradigma içinde kalarak, demokratik rejime geçişle birlikte siyasal hayata ağırlık koymaya başlayan ve kuruluş yıllarının laik ve seçkin milliyetçilik anlayışına sıcak bak(a)mayan kitlelere cazip gelebilecek bir milliyetçilik fikrini ortaya koymaya çalışmıştır.

Kaplan'ın Türkiye'de merkez sağ siyasete önemli fikri malzeme sağladığından hiç kuşku yoktur. Özellikle Adalet Partisi önde gelenleri onun söylemini kullanmaktan çekinmemişlerdir. Hem Türkiye'de milliyetçi düşüncüyü sadece belli bir gruba maaletemek doğru olmayacağından, hem de her kesimden milliyetçiye cazip gelebilecek temaları dile getirebildiği için, Kaplan'ın formülasyonun etkisini sadece merkez sağ geleneğe inhisar ettirmek hatalı olur. Bu itibarla O, Türk milliyetçi düşüncesinde ayrıcalıklı bir yere sahip olma yanında, düşünceleri siyasal aktörler nezdinde de etkili olmuş görünen nadir fikir adamlarından birisidir.

türkçe kelimeler bulunmaya çalışıldı. Güneş Dil Teorisi böyle bir zamanda ortaya atıldı. Türk Tarih Tezi'yle uyumlu olarak, insanlığın ilk dilinin Türklerin dilinden türediği, yabancı dillerin köklerinde Türkçe'nin bulunabileceği iddia edildi. Zürcher, teorinin, aşın arlaşılmaya bir tepki olarak desteklendiğini iddia eder (1997: 276). Fakat Güneş Dil Teorisi aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin, ulusal kimliğin formülasyonu açısından hangi tarihsel aşamalardan geçtiğini ve kavramsal dünyasının nerelere uzanabileceğini göstermesi açısından da önemlidir.

Dilin Türkçeleşmesi açısından 1934 So-

yadı Kanunu da bir diğer önemli kilometre taşıdır. Bu kanunla isimlerde Türkçe'den başka isimlerin kullanılmasını yasaklandı. Bu Türkleştirme politikası Rumca, Kürtçe ve Ermenice olan yerleşim yerlerinin isimlerinin Türkçeleştirilmesi ile devam etti.

Alfabe değişikliği, dil devrimi ve Türkçeleştirme politikaları, ideolojik açıdan Kemalist projeye uyumluydu. Bu uyumun iki boyutu vardı. Birincisi tarih boyuttur. Osmanlı alfabetesinin kaldırılmasıyla, zaten lanetlenen Osmanlı geçmişi, artık yeni yazıyı öğrenerek büyüyen kuşak için erişilebilir olmaktan çıkmıştı. Dil politikaları, aynı zamanda, doğu ve İslâm kültürü etkisi